

Pojednání první

Vše existující bylo stvořeno

Autor knihy řekl: Na úvod tohoto pojednání je třeba předeslat, že každý, kdo se do jeho studia ponoří, usiluje o něco, co nikdo na vlastní oči neviděl ani smysly nevnímal; ba naopak, přeje si vyvozováním rozumových důkazů potvrdit, jak vše vzniklo před námi. Předmět jeho úsilí je natolik subtilní a jemný, že ho smysly neobsáhnou, a proto se ho snaží pochopit myšlením. Jestliže je tedy hledaná věc pochopitelná pouze myšlením, pak se ten, kdo jí chce dosáhnout, musí vydat tímto směrem, a jestliže ji nalezne v takové podobě, v níž ji hledal, pak není možné, aby ji odmítl, nebo aby se jí snažil dobrat v jiné podobě. Poznání toho, jak vše vzniklo před námi, je něco, co žádná rozumová bytost nemůže dosvědčit, a proto se všichni za pomoci rozumu snažíme dosáhnout věcí vzdálených a nepřístupných našim smyslům, jak k tomu řekl zbožný Šalomon: *Vzdálená je, ať už je jakákoli! Kdo jen ji nalezne hluboko v hlubinách?*¹ Jestliže dojdeme k závěru, že věci byly stvořeny z ničeho, přestože naše smysly nikdy nic podobného nevnímal, nesluší se, abychom se od toho ukvapeně odvrátili a řekli: „Proč bychom měli uznat něco, co jsme nikdy neviděli?“ Vždyť od samého počátku našeho hledání jsme si přáli dosáhnout toho, co jsme nikdy neviděli. Měli bychom tomu uvyknout a radovat se z toho, že jsme našli, co jsme hledali.

Považoval jsem za nutné začít tímto úvodem, aby snad čtenář této knihy marně neočekával, že mu před jeho zraky ukáží [vznik] něčeho z ničeho. Proto jsem pro něj předeslal, že kdyby něco takového bylo možné, nepotřeboval by žádný důkaz, teoretické uvažování ani vyvozování. Dále, [kdyby taková ukázka byla možná,] my i ostatní lidé bychom byli zajedno ohledně podstaty toho, jak vše vzniklo, a nezastávali v té věci odlišná stanoviska. Skutečnost je ale taková, že jsme k ozřejmení této otázky potřebovali teoretické uvažování a k jejímu objasnění důkaz, neboť to, jak vše vzniklo, nebylo možné ani spatřit, ani jinými smysly zakusit.

Nejen my jsme se museli smířit s tím, že připustíme počátek něčeho, co jsme neviděli, ale všichni, kdo se do vyvozování důkazů ponořili, se museli smířit s tímtéž. Protože stoupenci věčnosti světa se snažili vyložit a potvrdit něco, co nemá začátek ani konec, a jejich smysly nepocítily nic, co by mohly vnímat, vyvodili z toho, že začátek ani konec není; snaží se to nicméně dokázat svým rozumem. Dualisté se snaží potvrdit, že jsou dva protikladné a odlišné principy, jejichž smíšením vznikl svět; ačkoli neviděli ani ony dva

¹ Kaz 7,24.

protikladné a odlišné principy, ani jejich smíšení a propojení, a tak se to snaží dokázat rozumem. Cílem stoupenců původní látky je potvrdit ji jakožto hýlickou,² tedy jako něco, co není ani teplé, ani studené, ani vlhké, ani suché, a co se působením jakési síly přeměňuje na tyto čtyři [vlastnosti], ačkoli svými smysly nedosáhli ničeho, v čem by byla některá z těchto čtyř [vlastností], ani nezjistili způsob přeměny a vzniku těchto čtyř [vlastností]. Jejich cílem je tedy dobrat se výsledku cestou rozumové analogie. Vyložím, že totéž platí o ostatních učeních.

Pokud se již všichni smířili s tím, že lidské oči počátek nespátřily, pak i ty, hledající čtenáři – kéž je ti Bůh milostiv! –, jestliže ti z našich slov vyplývá něco takového, totiž vznik něčeho z ničeho, zbrkle to neodmítej. Vždyť od počátku svého hledání sis žádal právě toto! Všichni ostatní si žádají totéž. Slyš a buď si vědom toho, že tvé důkazy jsou silnější než jejich a že máš argumenty, jimiž každou z těchto skupin vyvrátíš, a navíc máš nad nimi výhodu ve znameních a zázracích, které byly pro tebe učiněny. V každé kapitole této knihy měj na paměti tři tvrzení: že tvé důkazy jsou nejsilnější; že máš pádnou odpověď, již vyvrátíš názory oponenta; a že znamení proroků mají větší váhu.

Jelikož je Předmluva již dostatečně jasná, říkám, že náš Pán, On je vyvýšený, nám oznámil, že všechny věci byly stvořeny a že je stvořil z ničeho, jak je řečeno: *Na počátku Bůh stvořil nebe a zemi.*³ Pravil také: *Já jsem Hospodin, který vše působí, který sám roztahuje nebesa, který překlenuje zemi zcela sám.*⁴ Prostřednictvím znamení a divů nám to potvrdil jako pravdivé, a proto jsme to přijali.

Kapitola 1

Poté jsem o této otázce uvažoval teoreticky, zda se prokáže správnou tak, jako se prokázala prostřednictvím prorocství, a shledal jsem, že tomu tak z mnoha hledisek opravdu je. Z nich vybírám čtyři důkazy.⁵

² Ar. *bajúlí*, z řeckého *hýlé*, látka, materie. Sa'adja používá tento termín pro označení obecného a nerozlišeného hmotného nositele čtyř konkrétních vlastností.

³ Gn 1,1.

⁴ Iz 44,24.

⁵ Sa'adjova formulace čtyř důkazů je výrazně ovlivněna dobovou diskusí, zvláště úvahami *kalámu*, které čerpají ze závěrů fyzikálních zkoumání předložených Janem Filoponem (6. stol.), kritickým komentátorem Aristotelových spisů. Filoponovy texty *O věčnosti světa proti Proklovi* a *O věčnosti světa proti Aristotelovi*, v nichž předkládá dva typy důkazů pro stvoření světa z ničeho, představují klíčový článek spojující alexandrijský novoplatonismus a arabskou filosofii. K filosofickým důkazům stvoření světa u Sa'adji a Filopona viz Davidson, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*,

Prvním důkazem je konečnost. Nebesa i Země jsou konečné, protože Země je uprostřed a nebesa se otáčejí okolo ní. Z toho nutně vyplývá, že jejich síla je konečná, neboť není možné, aby byla nekonečná síla v konečném tělese; rozumové poznání to vyvrací. Jestliže je tedy síla, která udržuje nebesa i Zemi, konečná, musejí mít počátek i konec.

Poté co se mi tento důkaz objevil, důkladně jsem ho zkoumal a nespěchal jsem s rozhodnutím, dokud ho neprověřím. Otázal jsem se: „Je snad Země nekonečná co do délky, šířky i hloubky?“ Na to jsem si odpověděl: „Kdyby tomu tak bylo, Slunce by ji nemohlo obkroužit a za den a noc jednou oběhnout a vrátit se tam, odkud vyšlo, a zapadnout tam, kde zapadá. Totéž platí o Měsíci i všech hvězdách.“ Následně jsem se otázal: „Jsou snad nekonečná nebesa?“ A odpověděl jsem si: „Jak by to bylo možné, když se jejich celek pohybuje a neustále otáčí kolem Země? Vždyť je nemyslitelné, aby se otáčela jen vrstva, která je k nám nejbližší, a aby ostatní byly příliš velké na to, aby se otáčely. Vždyť to, co považujeme za nebesa, je právě to, co se otáčí. Nejsme schopni myslet nic, co by bylo za nimi, natož abychom se domnívali, že se o nebesa jedná, a tvrdili, že se netočí.“⁶

Poté jsem svá zkoumání prohloubil a řekl jsem: „Co kdyby existovalo mnoho Zemí a mnoho nebes, z nichž by všechna kroužila kolem vlastní Země, takže by mohl být nekonečný počet světů?“ To jsem však shledal nemožným z hlediska přírody, neboť je přirozeně nemožné, aby byla země nad ohněm nebo vzduch pod vodou, protože oheň i vzduch jsou lehké, zatímco země a voda jsou těžké. Poznal jsem, že kdyby se vyskytla trocha země mimo tuto Zemi, protнула by všechen vzduch i všechen oheň, až by se spojila s prachem této Země. Stejně tak kdyby byla voda shromážděná mimo pozemská moře, pronikala by vzduchem i ohněm, dokud by se nespojila s těmito vodami.⁷

s. 86–106 a Hegedus, *Saadya Gaon*, s. 72–101. Diskusi *kalámu* analyzuje Wolfson, *The Philosophy of the Kalam*, s. 373–455.

⁶ Sa'adja zde popisuje aristotelsko-ptolemaiovský geocentrický model vesmíru s nehybnou Zemí uprostřed, kterou po pravidelných drahách obíhají sféry sedmi planet a sféra stálic. K různým antickým a středověkým variantám pohledu na sférický model kosmu viz např. Lerner, *Le monde des sphères*, s. 29–51 a 85–94.

⁷ Sa'adja uvažuje o možnosti nekonečného počtu světů, v nichž se analogicky k našemu světu vyskytují čtyři základní prvky v hierarchickém pořadí od těžší země a vody dole po lehčí vzduch a oheň nahoře. Zde ovšem Sa'adja předpokládá přirozený střed celého vesmíru, a sice naši Zemi. K ní, resp. na svá přirozená místa, by směřovaly pohyby prvků země a vody, které by se hypoteticky nacházely mimo sféru naší Země. Tezi o přirozeném pohybu základních prvků na přirozená místa předkládá Aristotelés ve spise *O nebi* a ve *Fyzikách*. Viz Aristotelés, *DC IV; Phys. IV a V*. Výklad Aristotelovy teorie pohybu v kontextu jeho předchůdců a následovníků, včetně arabsky píšících středověkých filosofů, analyzuje např. Sorabji, *Matter, Space and Motion*.

Tím jsem dospěl k definitivnímu závěru, že jiná nebesa ani jiná země než tyto nejsou a že tato nebesa i tato Země jsou konečné. A jestliže jsou jejich tělesa ohraničená, pak i jejich síla je ohraničená; dospěje k určité hranici, u níž se zastaví. Tato tělesa nemohou trvat po zániku této síly a nemohla existovat ani před jejím vznikem. Shledal jsem, že Písmo dosvědčuje, že obě tělesa jsou konečná, neboť se praví: *z jednoho konce světa či z druhého*⁸ a dále: *od jednoho konce nebe po druhý*.⁹ Písmo také dosvědčuje, že se Slunce otáčí kolem Země a navrací se každý den, jak se praví: *Slunce vychází a znovu zapadá, aby chvátało tam, odkud vyjít má*.¹⁰

Druhý důkaz [vychází] ze skládání částí a sestavování dílů. Pochopil jsem totiž, že tělesa jsou složená z částí a propojená spoji. Z toho jsem jasně poznal stopy Tvůrčova díla a stvoření. Pak jsem si řekl: „Co když jsou tyto články a spoje pouze v malých tělesech, tím mám na mysli těla zvířat a rostlin?“ Proto jsem svou úvahu rozšířil na celou Zemi a shledal jsem, že s ní je to stejné, protože i ona je složeninou prachu, kamení, písku a podobně. Pozvedl jsem tedy svou úvahu k nebesům a shledal, že se skládají z mnoha sfér, jedna se nachází uvnitř druhé, a v nich jsou kusy světél nazývané hvězdami, které byly vytvořeny veliké nebo malé, silně či slabě zářící a které byly napojeny do těchto sfér.

Když se mi ukázalo jako pravdivé toto skládání, spojování a sestavování – což jsou nově stvořené věci v těle nebes, a tím spíše v tom, co je pod nimi –, poznal jsem, že to je důkazem stvoření nebes a všeho, co zahrnují. V Písmu jsem shledal, že skutečnost, že těla zvířat jsou rozdělena na části a spojena, svědčí o jejich stvořenosti. O člověku praví: *Tvé ruce mě učinily a ubnětly*,¹¹ o Zemi říká: *Hospodin, ten Bůh, který zformoval zemi, který ji učinil a upevnil*¹² a o nebesích: *Když vidím tvá nebesa, dílo prstů tvých, měsíc a hvězdy, kteréš tam umístil*.¹³

Třetí důkaz [vychází] z akcidentů.¹⁴ Shledal jsem totiž, že tělesa nejsou prostá akcidentů, a ty v každém z nich povstávají buď samy od sebe, anebo

⁸ Dt 13,8.

⁹ Dt 4,32.

¹⁰ Kaz 1,5.

¹¹ Ž 119,73.

¹² Iz 45,18.

¹³ Ž 8,4.

¹⁴ Ar. a 'rád (sg. 'arđ). Termín akcident (případek) zavedl Aristotelés v logickém pojednání *Kategorie* (kap. 6–9) a následně jej přejali arabsí učenci včetně Sa' adji. V jejich argumentaci je však termín akcident používán v širším slova smyslu pro vše, co není substance (ar. *džawhar*) a co se jako časově omezená charakteristika vyskytuje na těle rostlin, živočichů, člověka či na tělese celé Země. Aristotelova teze o formě, která určuje jednotlivou věc, byla v diskusích *kalámu* potlačena a rozdíl mezi formou a látkou byl nahrazen rozdílem mezi substancí

nikoli samy od sebe. Tak zvíře a rostlina rostou a zvětšují se, dokud nedosáhnou plnosti, potom se postupně zmenšují a jejich části se rozloží. Poté jsem si řekl: „Co když je Země prostá těchto akcidentů?“ Rozmýšlel jsem o ní a zjistil jsem, že Země nikdy nebyla bez rostlin a zvířat, které jsou stvořené ve svých tělech. Je dobře známo, že to, co není prosté stvořenosti, je stejné [jako to, co je stvořené]. Pak jsem si řekl: „Co když jsou těchto akcidentů prostá nebesa?“ Proto jsem je důkladně pozoroval a uviděl jsem, že nejsou zbavena akcidentů, neboť první a hlavní z těchto akcidentů je nutný a ustavičný pohyb, ba co víc, mnoho různých pohybů. Když je budeš všechny navzájem porovnávat, zjistíš, že jsou pomalé i rychlé. Dalším akcidentem je světlo, jež na sebe [hvězdy] vzájemně vrhají, a tím se ozařují, jako je tomu u Měsíce. Dalším akcidentem je zbarvování některých hvězd na nebesích do bělavého, načervenalého, žlutavého a zelenavého odstínu.

Když jsem shledal, že se akcidenty týkají i nebes a že nebesa své akcidenty nepředcházejí, ujistil jsem se, že vše, co nepředchází stvoření, je jako stvoření, protože to, co nepředchází stvoření, vstupuje na stejnou úroveň [jako stvořené]. Písmo o akcidentech Země a nebes praví, že dosvědčují jejich počátek, jak je řečeno: *Já jsem ten, kdo zemi udělal a stvořil na ní člověka. Já jsem ten, kdo svými rukama roztáhl nebesa a celý jejich zástup ovládám.*¹⁵

Čtvrtý důkaz [se zakládá] na čase. Poznal jsem totiž, že jsou tři časy: minulost, přítomnost a budoucnost. Protože přítomnost je nejkratší ze všech časů, stanovil jsem, že přítomná chvíle je jako bod, a řekl jsem si: „Kdyby někdo chtěl v mysli vystoupit v čase nad tento bod, nepodařilo by se mu to, protože čas je nekonečný, a k tomu, co je nekonečné, myšlení nevystoupá, aby to prošlo.“¹⁶ Sám tento důvod brání tomu, aby existence sestoupila v čase, překročila ho a dospěla až k nám. Kdyby k nám existence nedospěla, nebyli bychom. Z tohoto výroku by nutně vyplývalo, že my, společenství jsoucích, nejsme, a že ti, kdo existují, neexistují. Když jsem však shledal, že já jsem, poznal jsem, že existence již prošla časem, až dospěla ke mně. Kdyby čas nebyl konečný, existence by ho nepřekročila. O budoucím čase jsem uvažoval se stejnou jistotou

a akcidentem. Viz Davidson, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, s. 104.

¹⁵ Iz 45,12.

¹⁶ I když to na první pohled vypadá, že Sa'adjův argument má za vzor jedenáctou knihu *Vyznání* Aurelia Augustina, navazuje autor i zde na argumenty Jana Filopona, které mají za cíl dokázat, že v nekonečné řadě není žádný myšlením uchopitelný počátek. Tato úvaha vychází z Aristotelových *Druhých analytik*, kde se dokazuje, že nelze postupně myslet nekonečně mnoho věcí, resp. že „neomezené nemůže projít myšlenkovým pohledem“. Viz Aristotelés, *APo.* I, 22, 83b6–7.

jako o tom minulém. Našel jsem, že Písmo něco podobného říká o vzdáleném čase: *Všichni smrtelníci to dílo spatřují, člověk je vidí aspoň zpovzdálí*,¹⁷ a dále zbožný Job říká: *Z velké dálky přináším poznání, svého Stvořitele tu obhájím*.¹⁸

Doneslo se mi, že jeden bezvěrec, který se setkal s jiným monoteistou, než jsem já, zpochybnil tento důkaz slovy: může [snad] člověk chůzí projít to, co se skládá z nekonečného počtu částí, protože když si to představíme v mysli, shledáme, že se každá míle nebo loket, které člověk ušel, dělí na nekonečný počet částí.¹⁹ Dále [se mi doneslo], že se jeden z učenců uchýlil k tvrzení, že existují nekonečně dělitelné částice, jiný zastával [hypotézu] skoku a ještě další zastával [hypotézu] padnutí mnoha částic [času] na mnoho částic [místa].²⁰

Zkoumal jsem tuto námitku a shledal ji falešnou, protože naše představa o dělení něčeho donekonečna je jen domnělá. Ve skutečnosti to není možné, protože [částice] jsou příliš jemné a nelze s nimi něco činit nebo je dělit. Kdyby tedy existence prošla skrze minulý čas jen domněle a nikoli ve skutečnosti, pak by se to věru podobalo této námitce. Protože však existence ve skutečnosti časem prošla a dospěla až k nám, [jeho] námitka nevyvrací náš důkaz, neboť se jedná jen o domnělou představu.

Kromě těchto čtyř důkazů mám i další. Některé jsem napsal v komentáři ke knize *Genesis*, jiné v komentáři k *Hilchot ješira* a v knize polemiky proti Hiwimu al-Balchimu, nehledě na další poznámky v ostatních mých spisech. Nicméně argumenty, jimiž v tomto pojednání odpovídám oponentu, jsou

¹⁷ Jb 36,25.

¹⁸ Jb 36,3.

¹⁹ Sa'adja zde parafrázuje argument dělení, resp. půlení, Zénóna z Eleje (5. stol. př. n. l.), který je založen na mylném předpokladu, že projití nekonečného množství dílčích úseků vyžaduje nekonečný čas. Zénón tak na základě nekonečné dělitelnosti vzdálenosti popírá možnost pohybu. Řečtí myslitelé představu nekonečna odmítali, či ji považovali za absurdní. Zdrojem pro vyvrácení Zénónových klamných úsudků o pohybu jsou pro Sa'adju Aristotelova fyzikální pojednání a jejich pozdější parafráze a komentáře. Viz Aristotelés, *Phys.* VI, 239b 5–29.

²⁰ I když jsou tyto teorie shrnuty jen ve zkratce, lze předpokládat, že Sa'adja má na mysli názory Ibráhíma al-Nazzáma (z. 846), který zastával teorii nekonečné dělitelnosti těles, a to přinejmenším v myšlení. Netradiční al-Nazzámovo pojetí času i místa, které se tematicky pojí k dobové diskusi o prvním ze Zénónových paradoxů, se nedochovalo celistvé, ale odkazuje na něj několik pozdějších zdrojů, z nichž nejméně jeden připomíná i teorii „skoku“ (ar. *tafra*). Ta vysvětluje, že pohybující se těleso překoná nekonečně dělitelný úsek „přeskočením“ z jednoho místa na druhé, a neprochází tudíž nekonečnou řadou. Viz Davidson, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, s. 116–119; Pines, *Beiträge zur islamischen Atomenlehre*, s. 9–11. Padnutím či koincidence částic času a místa Sa'adja, zdá se, odkazuje na dobovou kritiku Zénónových námitek a na debatu *mutakallimů* o spojitém čase a spojitě velikosti, pramenící v Aristotelových zkoumáních pohybu. Viz Aristotelés, *Phys.* VI, 233a22–30.

všechny pilíři učení o stvoření, potvrzují ho a posilují. Proto je zkoumej, a dojdeš-li k podobným argumentům ve prospěch našeho přesvědčení, připoj je k nim.

Kapitola 2

Když se nám zcela ozřejmilo, že jsou všechny věci stvořené, uvažoval jsem následně, jestli je možné, aby se učinily samy, anebo je učinil někdo jiný než ony samy. Zdálo se mi však nemožné, aby se učinily samy, a to z několika důvodů, z nichž zmíním tři.

První důvod: O kterémkoli existujícím tělese, na něž jsme poukázali a předpokládali o něm, že učinilo samo sebe, víme, že poté, co začalo existovat, stalo se silnějším a mocnějším činit tělesa sobě podobná. Jestliže těleso učinilo samo sebe, když bylo slabé, tím spíše učiní sobě podobné, když je silné. Protože nebylo schopné činit sobě podobné, když bylo silné, je nemožné, aby to učinilo, když bylo slabé.

Druhý důvod: Kdybychom si představili, že se něco učinilo samo, shledali bychom, že je to nemožné s ohledem na obě dvě části času [tj. minulost a budoucnost]. Kdybychom předpokládali možnost, že se něco učinilo předtím, než to existovalo, pak víme, že to tehdy bylo neexistující, a neexistující nemůže nic učinit. Kdybychom se pokusili předpokládat možnost, že se něco učinilo poté, co existovalo, pak by jeho existence předcházela a nemělo by to zapotřebí se samo napřed učinit. Třetí část [času] je pouze přítomnost, ta ale nepřipouští činnost.

Třetí důvod: Kdybychom předpokládali, že těleso je schopné se samo učinit, pak by to bylo možné pouze za předpokladu, že by bylo také schopné od sebeučinění upustit. Kdybychom toto předpokládali, vyplynulo by nám, že něco zároveň existuje i neexistuje. Vždyt' náš předpoklad, že [těleso] je schopné [učinit samo sebe], je možný pouze s ohledem na něco, co existuje, a když k tomu připojíme tvrzení, že těleso neučinilo samo sebe, předpokládáme, že neexistuje. Každé tvrzení, které spojuje existenci a neexistenci s ohledem na jednu věc v jednom stavu, je absurdní a mylné. Shledal jsem, že Písmo již dávno popřelo mylnost tvrzení, že se něco učinilo samo, slovy: *On nás učinil, a ne my sami sebe,*²¹ a Bůh se pohoršil nad tím, kdo řekl: *„Mně patří Nil, pro sebe jsem ho učinil,”*²² a potrestal jej.

²¹ Ž 100,3. ČEP.

²² Ez 29,3.